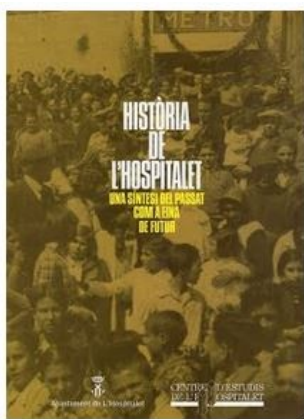

Història de l'Hospitalet: una síntesi del passat com a eina de futur / dir. Joan Camós i Carles Santacana. L'Hospitalet de Llobregat: CEL'H ; Ajuntament, 1997. 247 p. ISBN 84-7826-821-9.

Sumari.

Introducció. Pensant en el futur / Grup d'Història del Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

El medi físic / Antoni Domínguez.

Prehistòria i història antiga / Josep Maria Solias.

L'edat mitjana / Montserrat Cabré, Agustín Castellanos, Francesc Descarrega.

L'edat moderna / Isabel Alarcón, Marta de Planell, Conxi López, Carmen Rodríguez.

El segle XIX / Manuel Domínguez, Marcel Poblet.

El segle XX / Joan Camós, Josep Ribas, Carles Santacana.

Epíleg (1983-1990).

Bibliografia | Fonts arxivístiques | Índex d'il·lustracions, taules, mapes i gràfics.

anys vuitanta ha canviat força, si la comparem amb la de la ciutat de la primera industrialització, fins al punt que, segons una enquesta feta per Jaume Ponsa a mitjan anys vuitanta, només un 6 per cent de les empreses de la vila havien estat instal·lades abans de 1960, mentre que un 30 per cent n'havien estat obertes a partir de 1980. Aquest canvi d'estructura comportà la desaparició de les grans indústries tèxtils i, per tant, la modificació també de les dimensions de les empreses locals. Així, seguint l'estudi de Ponsa, l'any 1985 les empreses d'1 a 5 treballadors eren el 62 per cent del total, i les de més de 50 treballadors només el 2'8 per cent.

Paral·lelament als canvis estructurals i a la crisi, es va dur a terme l'actuació dels estaments públics per millorar la situació econòmica de la població. En el cas de l'Hospitalet es van combinar propostes des de l'administració local i estatal —com la declaració de la ZUR (zona d'urgent reindustrialització) de Cornellà-l'Hospitalet—, amb iniciatives d'urbanització de sòl industrial i de promoció de l'economia de la ciutat, com les activitats finals de La Farga i, especialment, Firaciutat. Així, l'any 1986, de les 266 hectàrees de sòl industrial de què disposava el municipi, en quedaven només 74 de lliures, que han estat ocupades en el període 1986-1989, amb la qual cosa pràcticament ha quedat saturada l'ocupació del sòl industrial disponible.

EVOLUCIÓ POLÍTICA I SOCIAL FINS A 1939

L'any 1894 —quan s'inicià la construcció de l'actual edifici de l'ajuntament, gràcies a la donació de Rossend Arús—, era alcalde de la ciutat Josep Herm i Badia. L'any 1902 el substituï Ernest Mesres i Arrufat, i l'any 1904, Josep Parera i Gelabert, que es mantingué a l'alcaldia fins al 1910.

La vida política i cultural durant el canvi de segle va experimentar una embranzida amb la fundació de la Lliga Regionalista de Catalunya i la creixent influència dels republicans. Els republicans radicals tingueren seu a l'Hospitalet des de 1907.

L'any 1906 es fundaren les Escoles Catalanes del doctor Robert, dependents del Foment Autonomista, controlat per la Lliga. El 1904 es van crear les escoles del Centre Catòlic, vinculades a la parròquia, que l'any 1926 foren traslladades a la nova seu del Centre Catòlic de la rambla Just Oliveras.

Des de 1907, l'elecció de regidors es feia per sufragi universal, segons la llei electoral del 8 d'agost d'aquell any, i votaven bianualment tots els homes majors de 25 anys per a la renovació de la meitat

dels regidors. L'alcalde tenia prerrogatives molt importants, com la potestat de suspendre qualsevol acord municipal i un poder quasi absolut a nivell municipal, mentre que el governador civil era el defensor dels interessos governamentals. D'aquesta manera, es produïa una connexió entre l'oligarquia local i els interessos polítics. A les successives convocatòries electorals mai no se superà el 30 per cent de participació, i sempre en sortiren guanyadors els homes de la Lliga. Només en dues ocasions, i per decret, els republicans aconseguiren l'alcaldia: amb Josep Rius i Casanova (1916-1918) i amb Josep Muntané i Almirall (març-octubre de 1923). Sembla que en aquests cops de mà intervingué el que havia estat diputat a Corts pel districte de Sanfeliu, el republicà-reformista Laureà Miró i Trepal.

Els alcaldes de la Lliga Regionalista foren: Pau Prats i Riera (1910-1912), Francesc Marcé i Codina (1912-1916) i Just Oliveras i Prats (1916-1923). Cal dir, però, que els republicans, al llarg d'aquests anys, anaren augmentant la seva influència fins a aconseguir, a les eleccions de 1916, set dels catorze regidors que integraven l'ajuntament. Aquests foren també anys daurats per la Lliga en l'àmbit de Catalunya, amb l'aplicació d'una política autonomista que va passar per l'obtenció de la Mancomunitat l'any 1913, fins a la demanda d'una autonomia integral al final de la dècada i el projecte de regeneració d'Espanya. La crisi social i econòmica vinculada a la primera guerra mundial, el pistolerisme, el desastre del Marroc i la descomposició de la vida política espanyola feren fracassar aquest projecte, i s'arribà a una certa col·laboració amb el capità general de Catalunya Miguel Primo de Rivera, en el cop d'estat de 1923.

La dictadura de Primo de Rivera a l'Hospitalet

El cop d'estat de 1923 comportà la supressió parcial de la constitució del 1876, amb la marginació dels partits polítics. Els ajuntaments foren suspesos per reial decret, i el 2 d'octubre de 1923 ocupà l'alcaldia Tomás Giménez Bernabé fins a la caiguda del dictador, el 1930. Tomás Giménez, nascut a Monòvar (Alacant) el 1877, era propietari d'una serradora de marbre al número 16 del carrer Muntanya (avui Aula de Cultura de Sant Josep), i un dels contribuents industrials més importants de la ciutat. Del 1923 al 1930 fou el màxim representant de la Unión Patriótica, el partit primoriverista, amb un cert èxit entre alguns funcionaris municipals, dirigit per l'advocat Leopoldo Lomba; el seu local era al carrer Baró de Maldà, número 24.¹

FOTO 115: *Cahué Industrial*. La nova fàbrica fou un dels símbols de la industrialització dels anys seixanta a l'Hospitalet. Programa Festa Major Casino de Santa Eulàlia, 1974. Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

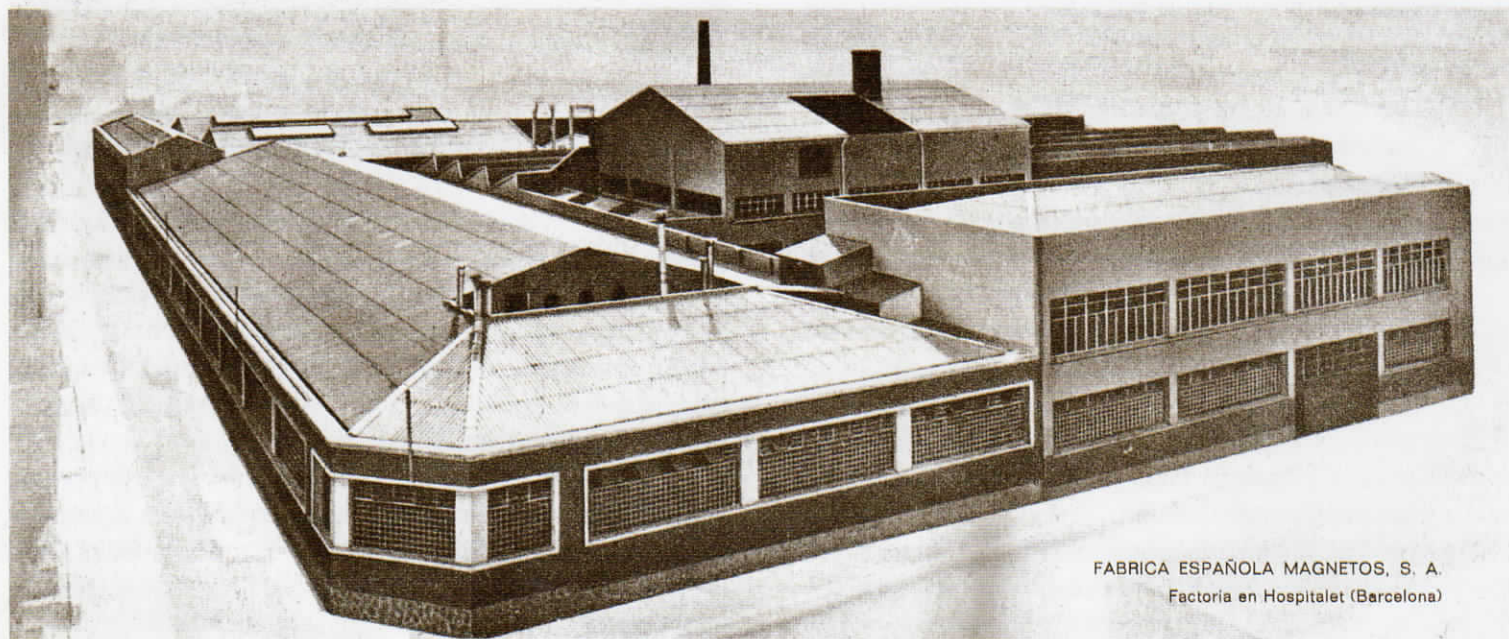

FOTO 116: *Fàbrica Vanguard*. El creixement industrial iniciat el 1957 suposà la ubicació d'empreses en noves àrees industrials: l'àrea de Provençana oferia encara grans espais. AL'H (AH). *Boletín de Información Municipal*, núm. 68 (4t trim. 1970).

La base d'aquest partit era la Unión Monárquica Nacional, fundada el 1918, i que el 1923 pràcticament havia desaparegut. Els homes de la Unión Monárquica tingueren a l'Hospitalet una certa influència en l'aparell municipal; el seu màxim representant fou Mariano Martínez Thomas, jutge municipal i oficial major. Eren anomenats «alfonsinos» i es caracteritzaven per la defensa intransigent de la monarquia i d'un anticatalanisme visceral, que es traduïa en agressions físiques.

La Lliga Regionalista, que en un primer moment havia col·laborat en el cop militar, es veié exclosa del poder molt aviat. L'estatut municipal del

març de 1924, que pretenia «normalitzar» la vida municipal, era de caràcter corporativista i institucionalitzava la dictadura marginant els partits democràtics. Les eleccions municipals es convertiren en una mascarada, en aplicar-se la llei electoral del 1877 per a l'elecció de senadors, a l'elecció de regidors. En virtut d'aquesta disposició, només votaven els contribuents més importants en un nombre sols quatre vegades superior al nombre de regidors elegits; l'any 1924, per escollir els 14 regidors municipals, votaren 56 persones d'un total de 22.019 habitants i un cens electoral (homes de més de 25 anys) que passava de les 3.000 persones; al final de

FABRICA ESPAÑOLA MAGNETOS, S. A.
Factoria en Hospitalet (Barcelona)

FOTO 117: *Maqueta de la «Fàbrica Española de Magnetos», S.A.* Fundada el 1940 a Santa Eulàlia. *Diari de Festa Major*. L'Hospitalet, Casino de Santa Eulàlia, 1968. Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

FOTO 118: Nau de muntatge de l'empresa Vanguard. Especialitzada en la producció d'aparells de ràdio i televisió. *Diari de Festa Major*. L'Hospitalet, Casino de Santa Eulàlia, 1968.

Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

la dictadura, quan el nombre de regidors era de 18, tenien dret a vot 72 habitants.

El deliri de grandesa és la característica que defineix més bé els sis anys de govern de Tomás Giménez Bernabé a l'ajuntament. Foren constants les festes afalagadores que li feren o que ell mateix s'organitzà. Així, el 21 de desembre de 1925, havent obtingut el títol de ciutat² per a l'Hospitalet i coincidint amb la seva festa onomàstica, li arranjaran un homenatge amb l'assistència del capità general, el governador civil, els rectors de les tres

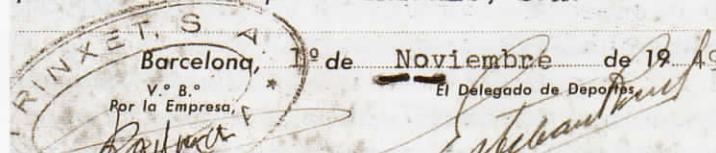
EMPRESAS TRINXET

SECCION DEPORTIVA

Local Social: Sta. Eulalia, 98-100 Teléfono: 5176
HOSPITALET DE LLOBREGAT

PASE

A favor de D. José Garcia Granda
perteneciente a la Empresa TRINXET, S.A.

FOTOS 119 i 120 (en una sola): Carnet/Passi Secció Esportiva empresa Can Trinxet. Continuïtat de l'activitat industrial després de la Guerra Civil: Els centres socials a l'estil dels «Vapors» seguien funcionant en empreses com Can Trinxet. Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

FOTO 121: Taula d'autoritats en un acte de la segona edició de Firaciutat. Firaciutat fou una de les activitats que s'inclogué en la política de relançament econòmic de la ciutat en els anys 80.

Catàleg oficial d'expositors. Firaciutat - La Farga maig 1986. L'Hospitalet, Ajuntament, 1986. CEL'H.

parròquies (Sant Ramon, Santa Eulàlia de Provençana i Santa Eulàlia de Mèrida), alcaldes de les ciutats veïnes del Baix Llobregat i altres autoritats, en el curs del qual li foren atorgats una placa commemorativa i un bastó de comandament de la ciutat. L'any 1928 ell mateix s'honorà amb la Gran Cruz del Mérito Agrícola.³

S'ha de dir, però, que foren importants les obres d'infraestructura que es portaren a terme durant el seu mandat; així, es va fer un traçat de clavegueres que arribà a tenir —en acabar aquest període— 19 quilòmetres sobre els 25 dels carrers de la ciutat; es feren també obres d'empedrat d'alguns carrers, com la rambla Just Oliveras, el carrer Llobregat, la plaça Espanyola, i els carrers Progrés, Àngel Guimerà, Perutxo i Buenos Aires.

Tot i la magnificència externa d'aquests anys, l'ajuntament estava a mans dels propietaris immobiliaris, els industrials i els comerciants, com Manuel Cabaní, Claudi Gomar, Tomàs Sabadell, Carlos de España i de Digoine i Ramon Esteve Massip. Evidentment, la hisenda local es ressentí a causa de les despeses sumptuàries i els deutes van ser heretats pels ajuntaments republicans.

La caiguda del dictador significà el final de la presidència de Tomás Giménez Bernabé. El projecte pseudoconstitucionalista del període Berenguer-Aznar es manifestà també en la fórmula mistificadora dels nous ajuntaments; la meitat dels nous regidors era formada pels que havien obtingut més vots entre 1917 i 1923, i l'altra meitat la componien els vocals associats, és a dir, elegits entre els contribuents més importants. Corresponia, per tant, elegir nou regidors. Del període dictatorial, només formà part del nou ajuntament Magí Rovira Carreté; la resta eren homes de la Lliga, encapçalats per Just Oliveras, o de la Unió Republicana (Jordà, Piera, Muntané). El 26 de febrer de 1930 els nous regidors prenen possessió dels seus càrrecs.

Josep Jordà i Polls, un dels vells republicans, ocupà l'alcaldia perquè era el regidor de més edat, però un comunicat del Govern Civil imposà Just Oliveras i Prats com a alcalde de la ciutat, malgrat les protestes evidents dels regidors republicans, que volien que realment s'obris un parèntesi després del període dictatorial. Si així fou la vida municipal des de l'Ajuntament, la perspectiva popular era molt diferent. El moviment obrer organitzat, el moviment anarquista, es veié durament perseguit pel ministre de la Governació, Martínez Anido, que ja s'havia significat com a governador civil de la província durant el període del «pistolisme» (1919-1923). Els rajolaires immigrants, que iniciaren l'organització del moviment obrer de l'Hospi-

talet des de la bòbila La Redentora —amagatall durant aquests anys de Josep Peirats, Conejero, Alba, Canela i molts d'altres—, foren perseguits més que cap altre grup, i molts es veieren obligats a exiliar-se a França per evitar la funesta repressió.

Durant tota la dictadura, els militants anarquistes col·laboraren en els successius intents de liquidar la «militarada» del 1923. L'oposició local a la dictadura es manifestava en totes les expressions culturals i polítiques. La Lliga, la formació política de més capacitat econòmica, en aquells moments reclosa en el seu Casino, aleshores Sociedad Cultural Agrícola e Industrial, anava mantenint la consciència catalanista organitzant conferències i altres activitats, sense, però, que es manifestés el més mínim símptoma de radicalisme o republicanisme. Si més no, les Escoles Catalanes del Doctor Robert feren una tasca importantíssima entre els infants, per mitjà dels seus mestres —i molt especialment a través de Jaume Pujol i Trabal—, sense renunciar mai a l'ensenyament en català.

També des de l'àmbit de l'ensenyament, hem d'esmentar la tasca del mestre Miquel Romeu, vell republicà i gran pedagog. L'any 1919, essent mestre nacional, fou nomenat fill predilecte de la ciutat. L'activitat dels republicans es desenvolupà en el Centre Republicà del carrer Arús, número 49, transformat durant la II República en Centre d'Esquerra Republicana.

Però potser l'oposició més directa a la dictadura era representada per Lorenzo Escudero Lozano, que vivia al carrer Progrés, número 129 (la Torrassa). Sastre d'ofici, pertanyia al Partit Republicà Federal. Quan es produí l'escissió dels federals, el 1931, Lorenzo Escudero presidí el seu propi partit, només d'influència a l'Hospitalet: era el Partido Republicano Democrático Federal Independiente, i els seus afiliats eren coneguts popularment com «els escuderos». Lorenzo Escudero va assistir, durant la dictadura, a les sessions de l'ajuntament en defensa de Collblanc-la Torrassa, i manifestà constantment el seu desacord amb l'ajuntament presidit per Tomás Giménez, el qual acusà «d'abús d'autoritat» i de «malversació de fons públics». Les seves denúncies el van fer passar un quant temps a la presó de San Miguel de los Reyes, acusat d'injúries a l'autoritat.

Finalment, cal destacar el grup d'Estat Català, que a l'Hospitalet fou creat l'any 1928. Emparat en el Casino, el grup s'havia anat formant a l'entorn de Saltadiç. Aquest nucli era encapçalat per Joaquim Salas i Pons i hi participaren entre d'altres Josep Navarro, Marià Corominas, els germans Suau, Ramon Moral, Tomàs Alicart i Salvador Gil,

inspirats ja aleshores pel mític Francesc Macià. A aquest nucli, definit pel seu nacionalisme radical, li mancava coherència ideològica, i, en proclamar-se la II República, alguns s'integraren a Esquerra Republicana, com Salvador Gil i Gil, altres es mantingueren a l'Estat Català, de Jaume Compte, i altres es decantaren cap al Bloc Obrer i Camperol i la Unió Socialista de Catalunya.

La rebel·lió de Galán i García Hernández del 13 de desembre de 1930 —avançada respecte als plans del front republicà format l'agost de 1930 a Sant Sebastià— necessitava el suport popular per poder triomfar. A Barcelona i a la seva rodalia, gràcies a la implantació de la CNT (Confederació Nacional del Treball), havia de declarar-se la vaga general. Un grup de l'Hospitalet hi participà activament, a més de tots els que varen estar pendants de l'èxit de la rebel·lió per la participació de militars de Barcelona, com López Ochoa. De fet, a l'Hospitalet, un grup de cinc o sis homes que provenien d'Estat Català, d'acord amb la CNT, havien planejat agafar les armes de l'aeròdrom militar del Prat; comptaven amb la col·laboració del capità Felipe Díaz Sandino, que comandava l'aeròdrom i que ja havia lliurat les claus de l'armeria per assegurar l'èxit de l'assalt. Aquesta acció fou una més del conjunt de projectes avortats durant la Dictadura, que en molts casos fracassaren per la visió idealitzada que els polítics tenien de la capacitat de mobilització de la CNT.

La monarquia agonitzant afusellà (14 de desembre de 1930) els principals dirigents de la rebel·lió, que esdevingueren immediatament els primers màrtirs de la República. A l'Hospitalet, després de la proclamació del 14 d'abril, la plaça Espanyola es transformà en plaça dels Màrtirs de Jaca, i al barri de Santa Eulàlia, els carrers Pareto, Comerç i Agricultura canviaren els noms pels de Galán, García Hernández i Alejandro Sancho. Així mateix, es multiplicaren els actes de desgreuge als màrtirs de Jaca, que culminaren amb la marxa a peu de cinc atletes —entre els quals figuraven els hospitalencs Leonci Ferré (excampió de Catalunya de 5 i 10 quilòmetres) i Josep Viñar— de Barcelona a Jaca, a finals de maig de 1931.

Els últims dies de la monarquia recordaven el període immediatament anterior al cop de Primo de Rivera; es repetiren els atemptats contra els dirigents del Sindicat Únic, la Lliga feia malabarismes per salvar una monarquia agonitzant i el comite de Romanones pretenia recuperar l'antiga Unión Monárquica i la Unión Patriótica en la tot just formada Unión Liberal. Aquí, a l'Hospitalet, es destacà en aquesta operació Ricard Vendrell i Ven-

drell, president local de la Unión Liberal; però, els monàrquics alfonsins, la Lliga i els dirigents del sometent local eren els únics defensors d'un règim que arribava a la fi, malgrat que les estructures de poder ho neguessin. El 9 de març de 1931, el governador civil de Barcelona, José Márquez Caballero, encara exigia a Just Oliveras, alcalde de la ciutat, que reposés el nom d'Alfons XIII a la seva avinguda, esborrat des de la caiguda de Primo de Rivera. Un mes després era proclamada la II República.

El primer ajuntament republicà

El fracàs polític de la dictadura de Primo de Rivera donà pas al que s'ha anomenat la «dictablanda» del general Berenguer (1930-1931) i de l'almirall Aznar, últim intent de salvar la monarquia d'Alfons XIII amb un govern de concentració nacional, amb la participació de la Lliga Regionalista de Catalunya. Es restabliren les garanties constitucionals i es fixà el 12 d'abril com a data per a les eleccions municipals, que havien de ser un test per al règim monàrquic. El resultat fou la proclamació de la II República.

A l'Hospitalet es presentaren dues candidatures oposades: la Lliga Regionalista i la Coalició Republicana. Una tercera llista era la del Partit Comunista de Catalunya, que no tenia possibilitat real. Les eleccions es realitzaren segons la llei electoral de 1907 i en funció del nombre d'habitants s'havien d'escollir 28 regidors, amb un cens electoral aproximat de 10.560 homes majors de 25 anys. La participació estigué a l'entorn del 45 per cent.

El 14 d'abril es conegueren els resultats electorals i el triomf de les candidatures republicanes a quasi totes les grans poblacions. Per aquest motiu es va produir la ruptura definitiva amb la monarquia. A l'Hospitalet, cap al migdia, al Centre d'Unió Republicana del carrer Rossend Arús, es comentava que a Barcelona s'havia proclamat la República. Un cotxe sortí per confirmar la notícia; en arribar a la tinença d'alcaldia d'Hostafrancs i veure que hi onejava una gran bandera republicana, tornaren cap a l'ajuntament de l'Hospitalet, i es va constituir immediatament el Comitè Revolucionari, presidit per Francesc Muntané. A les quatre de la tarda, Just Oliveras, fins aleshores batlle, feia el traspàs de poders a aquest Comitè Revolucionari, que es convertí en govern provisional «per garantir l'ordre, la defensa de Catalunya i la República». Es desarmà el Sometent per evitar una actitud hostil per part de sectors conservadors, i a les cinc de la tarda les banderes catalana i republicana presidien l'edifici municipal. Tota la tarda fou

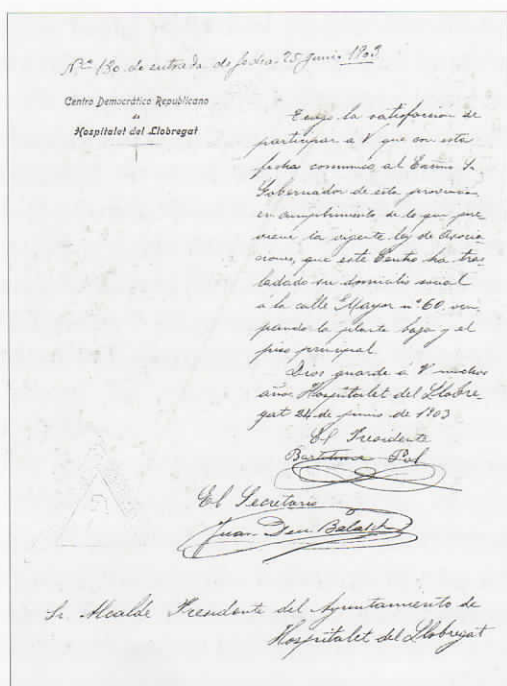
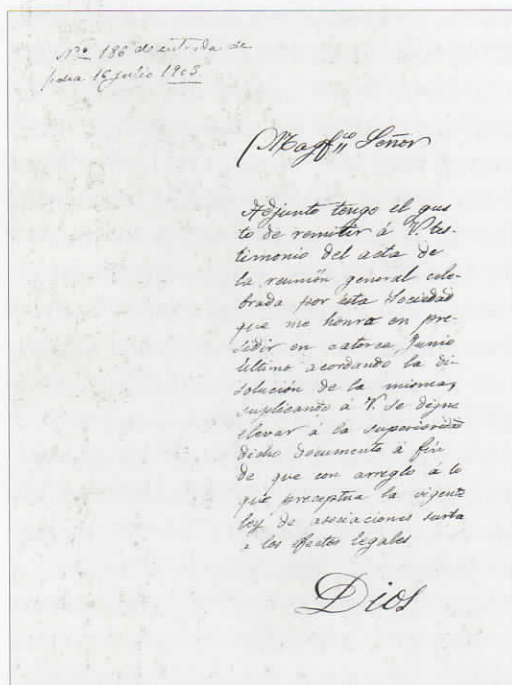

FOTO 122: Centre Democràtic Republicà. A principis de segle, la influència del republicanisme experimentà una embranzida. Comunicat del canvi d'adreça del Centre Democràtic Republicà de l'Hospitalet, 24 de juny de 1903. AL'H (AH), fons d'entitats, C. 4.

FOTO 125: Tomás Giménez. Industrial i alcalde de 1923 a 1930, principal representant dels partidaris de la dictadura de Miguel Primo de Rivera a l'Hospitalet. AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 23.

FOTOS 123 i 124: Ateneu «La Unió». Un exemple de l'empenta de la vida associativa al tombant del segle, comunicat de l'Ateneu La Unió. AL'H (AH), fons d'entitats, C. 4.

una festa, amb parlaments dels futurs regidors municipals, amb la crema dels símbols de la dictadura i la monarquia, amb gent de tots els barris de la ciutat que s'aplegava a la plaça de l'Ajuntament.

El 15 d'abril, a les sis de la tarda, es reuniren al saló de sessions el Comitè Revolucionari i els nous regidors electes i, després d'aprovar per unanimitat

la petició d'alliberament immediat de tots els presos polítics i socials, així com la destrucció de les fitxes policials, la dissolució del Sometent i la formació d'una guàrdia cívica per garantir el nou ordre republicà, es traspassà el poder als nous regidors presidits per Josep Muntané, el vell republicà, que ja havia estat regidor durant la dictadura.

El resultat electoral donà 17 regidors a la Unió Republicana i 11 a la Lliga Regionalista. De fet, la Unió Republicana no era sinó un front antimonàrquic, i molt aviat sorgiren els conflictes interns, problemes de protagonisme personal, alguns afers econòmics foscos i opcions polítiques diferenciades. Així, l'any 1933 l'ajuntament estava com-

post per set regidors del nou partit majoritari a Catalunya, Esquerra Republicana (ERC): Ramon Frontera, Jaume Farrés, Pere Minoves, Modest Vila, Isidre Moncunill, Esteve Campreciós i Salvador Gil; Carles Martí Feced i Josep Bassas se separaren d'ERC l'octubre de 1933, i es constituïren representants del Partit Nacionalista Republicà

FOTO 126: *Processó del Corpus al seu pas pel carrer Rossend Arús. Les manifestacions religioses sempre han estat més ben acceptades en els períodes reaccionaris.*

Donació: Maria Farrés Sabadell.
AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 608.

FOTO 127: *Inauguració de l'avinguda Tomás Giménez. El deliri de grandesa que presidí el mandat de Tomás Giménez arribà a fets com el de la fotografia. El mateix alcalde inaugurant un carrer a nom seu.*

Donació: Família Giménez.
AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 250.

FOTO 128: *Placeta de l'Ajuntament. Vista del carrer Major, davant mateix de l'Ajuntament, abans de la guerra. Al fons, l'antiga església de Santa Eulàlia de Mèrida.*

AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 197.

d'Esquerra. D'altra banda, Antoni Forés, Josep Jordà i Josep Muntané mai no s'incorporaren a l'Esquerra Republicana i es mantingueren sempre com a continuadors de la històrica Unió Republicana Federal. Aquest grup de dotze regidors, sota la presidència del vell republicà Josep Muntané, foren els que governaren la ciutat fins a les eleccions de gener de 1934, mentre que l'oposició s'anà dividint en diverses minories. Francisco Llompart fou el cap indiscutible del Partido Republicano Radical d'Alejandro Lerroux, molt desprestigiats ja en aquell moment i amb menys incidència a la ciutat del que a cops s'ha fet creure. Antonio Calomarde representava el partit Extrema Izquierda Federal, dirigit a Barcelona per l'advocat Eduardo Barriobero, mentre que Lorenzo Escudero Lozano fundà el seu propi partit, d'incidència exclusiva a Collblanc-la Torrassa, el Partido Republicano Democrático Federal Independiente. Joan Puig i Gossa, fill d'un conegut republicà, estava vinculat a interessos immobiliaris i en la majoria d'ocasions votava amb els regidors de la Lliga. Finalment, Joan Segarra, amb una trajectòria política i personal poc clara, fou expulsat d'ERC i es declarà independent.

El grup municipal de la Lliga Regionalista de Catalunya estava integrat per: Just Oliveras i Prats, Antoni Oliveras Norta, Antoni Carbonell, Joan Salat, Cosme Miralles Toda, Josep Argenté, Josep Romagosa, Isidre Murà, Jaume Cunillera, Francesc Soler i Jaume Mayol. Molts d'ells ja tenien experiència municipal i la majoria eren propietaris agraris, industrials, comerciants, contractistes d'obres o propietaris immobiliaris.

Durant aquest primer període republicà, d'abril de 1931 fins a gener de 1934, tant la societat catalana com el conjunt d'Espanya visqueren canvis notables que repercutiren en la vida local: el 1931, la transformació de la República Catalana en la Generalitat de Catalunya el 17 d'abril; la separació entre l'Església i l'estat, especialment pel maig i el juny; l'aprovació de l'estatut de Núria per l'agost, i les primeres eleccions legislatives, de novembre. El 1932, la revolta a l'Alt Llobregat, pel gener; l'intent de cop d'estat promogut pel general Sanjurjo, per l'agost; l'aprovació de l'estatut per les corts, pel setembre, i les eleccions al parlament català, del 20 de novembre. El 1933, els fets de Casas Viejas i les revoltes anarquistes del gener; el triomf de les dretes a les eleccions generals de novembre, i, finalment, la revolta anarquista de desembre, que tingué un dels focus a l'Hospitalet i que obligà a endarrerir les eleccions municipals previstes per al 17 de desembre de 1933 fins al 14 de gener de 1934.

Si aquests eren els greus trencaclosques polítics, la vida quotidiana se centrava en altres qüestions, com els problemes derivats dels aiguats: el 12 d'octubre de 1931 s'inundaren el Centre i Santa Eulàlia i en van quedar afectades moltes cases i fàbriques; els ocasionats pels robatoris de verdures en els camps de la Marina, i, sobretot, la crisi social i econòmica i les reivindicacions populars que volien forçar la República a adoptar mesures amb més contingut social.

L'atur era un greu problema, i es concretava en els desnonaments d'habitatges quan els inquilins no podien pagar els lloguers. La CNT es convertí en la defensora dels treballadors davant l'ajuntament, exigint treball. El consistori republicà intentà establir plans d'ocupació municipal, però poc podia fer si no comptava amb un pressupost que possibilités la promoció d'obres d'infraestructura. El desembre de 1932, les fonts municipals citen ja mil cinc-cents famílies sense cap jornal. Una altra qüestió era el problema sanitari que provocava la localització d'escombriaires a Santa Eulàlia i Collblanc. L'Hospitalet era el femer de Barcelona. Més de 250 famílies vivien de la cria de porcs i cada estiu hi havia casos de pesta bubònica. Però la qüestió més important que afrontà el nou ajuntament fou el dèficit escolar; si bé era impossible resoldre el problema, a causa del fort creixement demogràfic d'aquells anys, s'aconseguí duplicar el nombre de places escolars creant vint noves escoles. Cal dir que, en aquella època, el problema escolar era objectivament irresoluble des de l'àmbit públic, i que totes les entitats i organitzacions polítiques crearen també escoles per als infants. Des del juliol de 1933 l'ajuntament promogué la Colònia de Mar a Castelldefels, que cada estiu acollia 1.300 escolars.

Aquests anys de la República es caracteritzaren a l'Hospitalet per la duresa de les relacions laborals. La influència de la CNT s'estenia sobre el 90 per cent dels treballadors industrials, i les esperances posades en la naixent República, la pressió per aconseguir salaris més justos i l'atur creixent foren els elements que desencadenaren a l'Hospitalet una dinàmica de conflictivitat realment important.

L'agost de 1931, per la discussió de les bases salarials, anaren a la vaga els treballadors del camp, els oficials barbers i els treballadors de la ceràmica. El maig de 1932, s'iniciaren vagues del tèxtil a les fàbriques Vídua Trias, Caralt i Pérez i Avel·lí Trinxet. Aquest últim tancà l'empresa el novembre d'aquell any i deixà al carrer 1.200 treballadors, cosa que va provocar l'inici d'una vaga general solidària de tot el tèxtil.

L'any 1933, després de les revoltes de Fígols i de Terrassa i dels fets de Casas Viejas, es practicaren a l'Hospitalet constants detencions de dirigents anarquistes, i la guàrdia civil va interrompre les assemblees dels treballadors, com la del 8 d'abril al cinema Romero. Els enfrontaments foren greus i constantment es produïren atemptats, fruit de l'acció directa desencadenada contra els patrons i els representants del poder. En aquests actes s'empraven petards, anomenats «bombes», pots de metralla o ampolles inflamables que es feien esclatar a les portes de les cases dels grans propietaris o a les finestres de les fàbriques i que provocaven desperfectes a les parets i maquinàries i alguns ferits.⁴ Les forces d'ordre localitzaren, durant aquest any, més de tres-cents artefactes.

L'alternativa revolucionària promoguda per la CNT-FAI per acabar amb tota mena d'explotació i instaurar el comunisme llibertari tingué un fort ressò a l'Hospitalet. Recordem que a les eleccions a diputats del novembre de 1933 la consigna era *frente a las urnas, la revolución social*, i el triomf de les dretes accelerà aquest procés revolucionari, que tingué una forta incidència a l'Aragó i a la Rioja. A Catalunya, l'Hospitalet fou el focus de la revolució. Durant quatre dies, del 8 al 12 de desembre, la ciutat fou presa pels revolucionaris en l'intent de proclamar el comunisme llibertari. La nit del divendres 8, la ciutat restà a les fosques després que esclatessin uns petards a la central elèctrica de la Torrassa. Ràpidament, els enfrontaments s'estengueren pel barri del Centre i Santa Eulàlia, però fou a Collblanc-la Torrassa on els revolucionaris es feren forts, impeding l'entrada de les forces d'ordre durant quatre dies. El dia 14 la ciutat fou ocupada militarment, es van escorcollar totes les cases, camps i clavegueres, buscant armes, bombes i explosius. Per ocupar Collblanc-la Torrassa, hi intervingueren 100 guàrdies civils de cavalleria, 50 d'infanteria, 200 guàrdies d'assalt, 50 guàrdies de seguretat a cavall, 110 agents del cos de vigilants, 70 alumnes, 3 matrones i un nombre indeterminat de cotxes. Les detencions practicades sobrepassaren el centenar.

Les conseqüències dels fets de desembre de 1933 foren immediates, i les eleccions municipals que havien de celebrar-se el 17 de desembre foren ajornades fins al 14 de gener de 1934. A l'Hospitalet, el febrer es creà la delegació d'ordre públic, dependent de la Generalitat. Fou clausurat el local del Sindicat Únic (Francesc Macià número 11, avui Baró de Maldà) i fou clausurada l'escola Ferrer i Guàrdia, dirigida aleshores pel mestre Josep Xena.⁵

Del 14 de gener de 1934 al 19 de juliol de 1936

D'alguna manera, les eleccions municipals del 14 de gener de 1934 foren viscudes com una revenja a les eleccions generals de novembre de 1933, que tingueren com a resultat el triomf del centre-dreta a l'entorn de José Mª Gil Robles, el líder de la Confederación Española de Derechas Autónomas. A l'Hospitalet, la Lliga Regionalista obtingué el resultat més positiu de tot el període, encara que solament aconseguí guanyar al barri del Centre. Cal dir que l'abstenció fou també la més alta de totes les convocatòries electorals (63,1 per cent).

Les eleccions municipals del 14 de gener es feren amb una nova llei electoral que reduïa de 28 a 24 el nombre de regidors, i l'elector votava una llista tancada de setze candidats; la llista guanyadora ocupava automàticament 16 regidories, el 65 per cent; la segona llista obtenia sis regidories i la tercera dues. La llista d'esquerres, guanyadora, obtingué el 50,29 per cent dels vots, i estava formada pels regidors d'Esquerra Republicana, Ramon Frontera, Miquel Romeu, Jaume Mateu, Juli Peris, Enric Cervera, Daniel Audí, Pere Minoves, Ramon Ferré, Jaume Mestres, Justa Goicoechea, Jaume Ferrer, Joan Forcada i Francesc Muntané; del Partit Nacionalista d'Esquerra, Carles Martí Faced i Josep M. Bassas, i del Partit Demòcrata Federal, Josep Orriols. La Lliga Regionalista ocupà les altres vuit regidories, ja que cap altra llista arribà al 10 per cent dels vots, els regidors foren: Just Oliveras Prats, Antoni Oliveras Norta, Antoni Carbonell, Gonçal Pons, Antoni Rigau, Ramon Coderch, Jaume Boxeda i Jaume Pujol i Trabal. L'u de febrer de 1934 prenia possessió el nou ajuntament sota la presidència de Ramon Frontera, que hauria d'afrontar problemes tan greus, o més encara, que el seu antecessor.

El 14 d'abril de 1934 es va posar la primera pedra del Pont d'en Jordà, que unia per sobre la via del tren el barri de Santa Eulàlia amb la Torrassa; els problemes d'infraestructura eren greus, en una ciutat que creixia a un ritme impensable només vint anys enrere. Existia l'autobús HT, que comunicava la plaça d'Espanya de Barcelona amb la Torrassa. Els autobusos Just Oliveras unien l'Hospitalet Centre amb Barcelona, i el metro arribava fins a Santa Eulàlia des de 1932. El projecte del metro fins a l'Hospitalet Centre és d'abril de 1934 —passaren més de cinquanta anys perquè fos una realitat. L'entrellaçat de línies fèrries que travesaven la ciutat —línia de Vilafranca (1855), Vilanova (1881) i Carrilet (1912)—, amb cinc passos sense senyalitzar, provocava accidents constants. També els desastres naturals es repetien, la neva-

FOTO 129: Foment Eulalienc. Coral La Barretina del Foment Eulalienc. Malgrat les tendències anticatalanistes imperants en el poder establert, la presència d'entitats com aquesta mantingué viva la cultura del país.

Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

FOTO 130: Casino del Centre. Facsímil d'una llibreta escolar, en el dibuix original de X. Vigué. S'hi poden veure, estilitzades, les palmeres del pati del Casino.

Boletín de Información Municipal, núm. 75 (3r trim. 1972). CEL'H.

da del 16 de desembre de 1933 paralitzà la ciutat i les pluges d'agost de 1935 provocaren veritables destrosses a Santa Eulàlia. Afegim-hi que les condicions sanitàries eren pèssimes; a més del problema de les escombraries que s'acumulaven als solars, a molts habitatges els mancava el més indispensable; així, aigües de pous morts es barrejaven amb aigües de regatge o potables, i provocaven casos de tifus. També el tracoma, importat de Múrcia, arribà a tenir caràcter epidèmic. Però, evidentment, el problema més greu era la crisi econòmica que colpia la població treballadora. Un informe municipal de juny de 1935 parla de 2.025 famílies sense cap jornal.

Els conflictes «polítics» prengueren en aquest període greus dimensions. A nivell local, primer fou

Figures conegudes

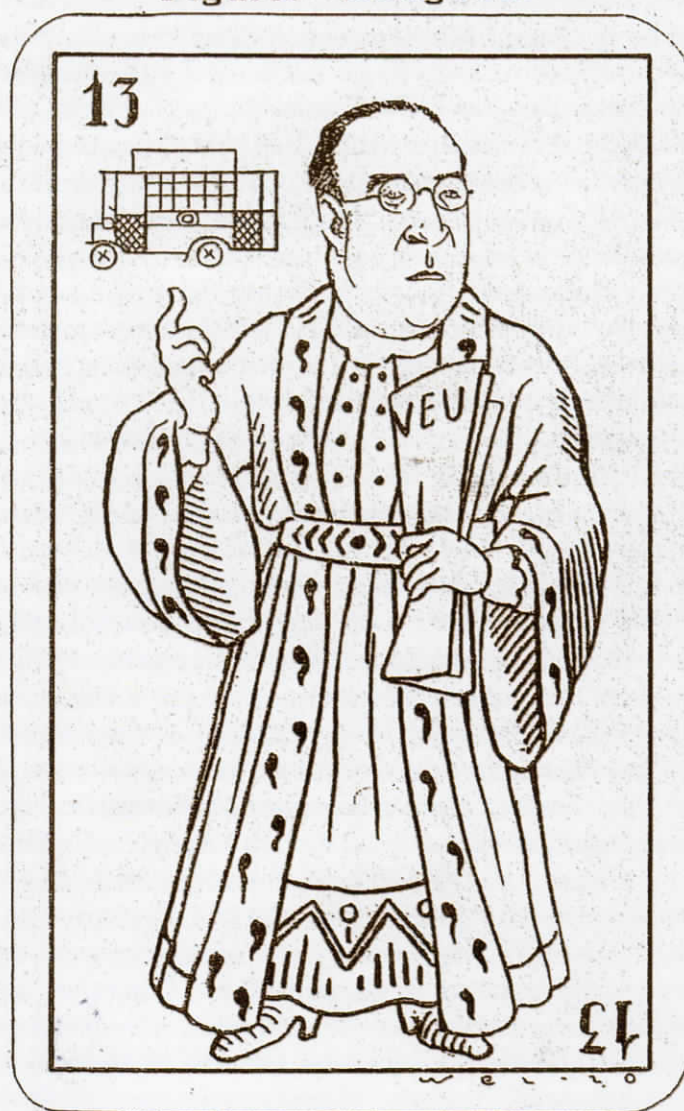

FOTO 131: Caricatura de Just Oliveras Prats. En el dibuix es volia fer referència a la mala sort de Just Oliveras, alcalde de l'Hospitalet en el moment de naufragi del règim dictatorial i de la proclamació de la República.

L'Espill, núm. 4 (16 de gener 1935).

AL'H (AH).

el problema religiós, que provocà picabaralles constants amb els rectors de les parròquies, especialment amb mossèn Josep Jané i mossèn Florenci Baucells. I els conflictes de la Generalitat, presidida per Lluís Companys, amb el govern central tenien ressò immediat a la ciutat, sobretot després de l'amnistia als encartats per la «Sanjurjada» i de l'enfrontament per la Llei de Contractes de Conreu.

Els conflictes «socials» seguien la mateixa tònica iniciada l'any 1933, si bé la UGT començà a tenir una certa presència local, especialment a la refinaria CAMPSA. Tot i això, el paper de la CNT era hegemònic, molt especialment a les bòbiles, la metal·lúrgia i el tèxtil, els sectors més dinàmics de l'activitat econòmica de la ciutat. Pel febrer de 1934, una vaga als FFCC obligà la guàrdia urbana

FOTO 132: Dol per la mort del regidor Salvador Gil. Concentració davant de l'Ajuntament l'any 1933, un exemple de l'ebullició popular d'aquell temps.

Fotògraf: Pérez de Rozas.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

FOTO 134: Inauguració de la Biblioteca Municipal del carrer Baró de Maldà, l'any 1933. A la fotografia, el president Macià i les autoritats locals.

AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 744.

FOTO 133: «Frente a las urnas, revolución social». Després de la revolta de l'Alt Llobregat, l'activitat anarquista tenia força ressò a la premsa.

Las Noticias (31 desembre 1933)

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

i la guàrdia civil a fer-se càrrec de l'estació. A primers de maig, la vaga general de Saragossa tingué un fort ressò a l'Hospitalet, i el dia sis d'aquell mes la ciutat quedà paralyzada per tal de fer-se càrrec dels fills dels vaguistes de l'Aragó.

L'acte multitudinari més important de la CNT fou el míting al cinema Romero del 26 de setembre de 1934, presidit per Josep Peirats, on va intervenir Frederica Montseny, que, entre altres coses,

FOTO 135: Fets de desembre de 1933 a l'Hospitalet. La «gimnàstica revolucionària» de la Torrassa tingué un fort ressò a la premsa de l'època.

La Humanitat (10 de desembre 1933).

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

destacà el fet de ser «anarquista catalana» insistent que «el catalanisme era també dels anarquistes», i que Espanya només tenia dos camins: el feixisme o el comunisme llibertari.

La conflictivitat social i l'enfrontament entre els demòcrates i el govern de la República esclataren amb la revolució d'Astúries i els fets d'Octubre a Catalunya. Cal tenir present que el govern Lerroux-CEDA fou vist com un cop de mà donat pel feixisme contra la República, de forma paral·lela al que succeïa a Europa. L'entrada de tres ministres de la CEDA al govern fou el detonant general, si bé a Catalunya tingué unes característiques molt diferenciades, pel fet que el govern de la Generalitat va encapçalar els fets del dia 6 d'octubre. El president Companys comptava exclusivament amb els escamots de Dencàs, conseller i membre d'Estat Català, i l'Aliança Obrera, molt feble, ja que la CNT no hi participava, però el resultat definitiu depenia de l'exèrcit i, sobretot, de la resposta que donés el catalanisme popular a la crida del seu president. Els fets de l'Hospitalet, coneguts com l'assalt a l'aeronàutica, se situen en aquest últim àmbit.

Per al catalanisme d'esquerres el 6 d'octubre era un altre 14 d'abril, es tractava d'un cop de força on tot depenia del paper de l'exèrcit, però, en aquest cas, els veïns que es dirigiren a la caserna de la Remunta foren rebuts a trets. A la nit, el diputat Tomàs Piera arribà a l'Hospitalet amb instruccions per a la mobilització popular. El cotxe d'en Tomàs Piera i dos camions-jardinera sortiren de l'ajuntament amb armes i municions decidits a anar a defensar el palau de la Generalitat. Per evitar passar per la plaça Espanya es dirigiren cap a la carretera del Morrot; en arribar a l'aeronàutica varen ser rebuts a trets, i el primer camió quedà bloquejat. Moriren David Redó, Francesc Piera i Josep M. Bobé; d'altres pogueren escapar-se, però hi hagué setze detinguts i, a excepció d'Antoni Tubau, que pogué fugir de l'Hospital Clínic on estava ferit, els altres quinze restaren a la presó fins al triomf del Front Popular, el febrer de 1936.

La supressió de fet de la Generalitat i l'ocupació militar de l'ajuntament marcaren l'inici de la repressió; la caserna de la Remunta i el mateix saló de sessions foren utilitzats com a presons preventives. Amb el nou ajuntament militar, presidit pel comandant Alfredo Martín Vázquez, només s'hi solidaritzà el Partido Republicano Radical (PRR), i pràcticament fins al maig de 1935 la vida municipal fou dirigida des de la Remunta. El dia 2 de maig, per decret de Joan Pich i Pon, del Partido Republicano Radical, governador general de Catalunya i president de la Generalitat en funcions, es

constituí un nou ajuntament format pels partits governamentals, el PRR i Acció Popular Catalana (escissió de la Lliga, sorgida l'octubre de 1934, versió a Catalunya de la CEDA). Els regidors de la Lliga no formaren part de la comissió de govern, però es reincorporaren a les tasques municipals. Pràcticament a totes les sessions municipals es va acordar obertures d'expedients o destitucions de funcionaris.

La CNT tenia els locals clausurats des dels fets de desembre de 1933 i no es reobriren fins al 24 de gener de 1936. Mentrestant, la situació de la població s'agreujava amb el tancament de fàbriques, ja fos definitiu, com a Can Trinxet, o temporal, com a Cosme Toda. Aquest, però, fou un any de glòria per al doctor Jornet, representant d'Acció Popular Catalana, i per a l'alcalde Hilari Rabal, que potencià el PRR des de la societat L'Univers, ple de constants inauguracions, com la Plaça del Xic de les Barraquetes, avui Blas de Infante, el pont d'en Jordà i el Mercat de Santa Eulàlia.

La reobertura dels locals dels partits polítics clausurats pels fets d'octubre, el desembre de 1935, i les immediates eleccions generals obriren noves perspectives.

Les eleccions del 16 de febrer de 1936 foren clarament favorables al Front Popular, malgrat les acusacions de les dretes i la literatura que s'escrigué durant el franquisme. La campanya electoral fou viscuda com la recuperació de les llibertats perdudes, i les eleccions significaren l'amnistia immediata i el retorn de l'hegemonia de les esquerres. Cal dir que, a l'Hospitalet, la CNT fou qui més activitat pública tingué, i va coincidir amb el Front Popular en l'objectiu «amnistia i contra la pena de mort». Dins d'aquest, ERC fou qui coordinà tot l'esforç; a molta distància se situaren els mítings del Front d'Ordre amb la Lliga i l'APC. Cada «Front» presentava l'altre com l'enemic a destruir; així, el Front d'Esquerres parlava de l'amenaça del feixisme, i les dretes, del perill de la revolució.

El resultat a l'Hospitalet fou espectacular; es recuperà part de l'abstenció de les municipals de 1934, i el triomf de les esquerres, amb el 76 per cent dels vots, superà de bon tros qualsevol de les confrontacions anteriors. Conegut el triomf del Front Popular, el dia 17 a dos quarts de deu de la nit es reuniren al saló de sessions de l'ajuntament els regidors que havien recuperat el mandat popular, menys l'alcalde Ramon Frontera, Francesc Muntané, Jaume Mateu, Enric Cervera i Ramon Ferré, subjectes encara a procés pels fets d'octubre. El 21 de febrer, un comunicat del governador general autoritzà tots els regidors a ocupar novament els seus càrrecs. Sembla que la concentració que es

TAULA 48
COMPARACIÓ DELS RESULTATS
A LES ELECCIONS GENERALS (1931-1936)

Convocatòria	Esquerreres	Dretes	Participació
28 juny 31	81,15 %	6,4 %	64,3 %
19 nov. 33	55,05 %	44,9 %	36,9 %
16 feb. 36	76,08 %	22,8 %	52,07 %

COMPARACIÓ DELS DIFERENTS RESULTATS
ELECTORALS EN AQUEST MATEIX PERÍODE

Convocatòria elec.	ERC		Lliga Catalana		Participació mitjana	
	Vots	percentatge	Vots	percentatge	Local	provincial
14-A-1931 (*1)						
Municipals	2.090	65,3 %	1.013	31,6 %	45 %	—
28-J-1931 (*2)						
Legislatives	4.152	81 %	331	6,4 %	64 %	66,5 %
20-N-1932						
Parlament	2.389	47,5 %	1.268	23,2 %	47,5 %	47,3 %
19-N-1933 (*3)						
Legislatives	4.304	47,6 %	3.435	37,9 %	36,9 %	60,1 %
14-G-1934						
Municipals	5.214	50,9 %	3.540	34,6 %	42,2 %	—
16-F-1936 (*4)						
Legislatives	10.793	76,08 %	3.236	22,8 %	52,6 %	67,3 %

*1 Només voten els homes de més de 25 anys. Malgrat que indiquem ERC, la candidatura era d'Unió Republicana, PRR i PRDF.

*2 Voten els homes de més de 23 anys. Els resultats corresponen al 70 % dels electors per manca de dades.

*3 Sufragi universal, homes i dones de més de 23 anys.

*4 Només s'hi presentaven dues candidatures: Front d'Esquerreres i Front Català d'Ordre.

Font: Joan CAMÓS i CABECERAN: *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres 1930-1936*, Diputació de Barcelona, Col·lecció d'Estudis Locals i Comarcals, 1, Barcelona, maig 1986, p. 69.

féu a l'Hospitalet per rebre tots els empresonats fou la més gran de tot el període republicà.

Represa l'activitat municipal, la ciutat recuperà el seu tarannà sense preveure els fets que estaven a punt de canviar-ho tot. Hi havia consciència de guerra mundial, però no pas d'enfrontament civil; així, als locals dels partits polítics i entitats es feien molts actes sobre la possibilitat que esclatés un conflicte mundial, però en cap cas es parlava de l'albada del feixisme al nostre país.

El trencament provocat pels fets del 6 d'octubre radicalitzà l'activitat municipal; els canvis proposats en els noms dels carrers en són una mostra. El carrer de l'Església passaria a denominar-se Llibertat, i el de Sant Josep, Lluís Companys. La Lli-

ga s'incorporà a l'ajuntament el 4 de març en una posició molt incòmoda, ja que havia col·laborat amb l'ajuntament anterior i fou menyspreada per la majoria, que demanava que fossin declarats «desafectes a la República». L'eix central de les tasques de l'ajuntament tornà a ser l'ensenyament. L'u d'abril s'aprovà la creació de cinc noves escoles a Collblanc, Santa Eulàlia, Centre, Sant Josep i Pubilla Casas.

S'ha parlat de «l'oasi català» d'aquests mesos, i aquesta és la imatge que les institucions catalanes volien donar, però es més cert parlar d'una dinàmica diferent a Catalunya, on l'ERC pretenia configurar-se com a partit vertebrador d'un catalanisme popular, que va trobar una oposició cada cop més forta en la CNT. Els mesos que separen els fets d'octubre de 1934 del febrer de 1936 foren un parèntesi en la tensió viscuda després de les successives proclamacions del comunisme llibertari, i els darrers fets significaren el trencament definitiu d'ambdues forces. L'onada de vagues desencadenada a la primavera del 1936 és una mostra de la tensió social i política del moment, que passà per l'assassinat dels germans Badia el 22 d'abril. El juliol del 36, en aixafar la insurrecció feixista de Barcelona, es produí un nou apropament entre l'ERC i la CNT.

L'Esquerra Republicana recuperà durant aquest període gran part dels militants escindits; així, el grup del Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, encapçalat a l'Hospitalet pel doctor Carles Martí Faced, es reintegrà a ERC, i Estat Lliure, el grup hospitalenc que en el primer Congrés d'Estat Català l'any 1932 es constituí partit amb característiques semblants a Nosaltres Sols, pràcticament desaparegué en integrar-se els seus militants a ERC.

A finals de març s'inicià la vaga de la indústria metal·lúrgica, plantejada per la CNT-UGT, amb especial incidència a La Farga. Altres conflictes laborals sorgiren a tots els sectors, i en la majoria dels casos la CNT hi fou l'únic interlocutor. A primers de juliol estaven en vaga els camperols, els forners, el tèxtil, les empreses químiques, els transports, els drapaires, els barbers i els ceramistes; el 12 de juliol s'hi sumaren els treballadors de l'empresa d'autobusos Just Oliveras.

La Guerra Civil

Als locals dels partits, els dies immediatament anteriors a la insurrecció ja s'ensumava el moviment militar i, davant les primeres informacions del dia 17, s'inicià una forta activitat antifeixista,

FOTO 136: Restes de les barricades. Després dels fets de desembre de 1933, la ciutat fou ocupada per la Guàrdia Civil. Fotografia: Pérez de Rozas. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

especialment a les organitzacions pròpiament obreres, anarquistes i marxistes.

La ciutat seguia, però, al marge del que es preparava: arribaren els atletes per l'Olimpíada Popular de Barcelona i s'iniciaren les colònies d'estiu a Castelldefels. El mateix dia 19, una cursa ciclista —organitzada per l'agrupació ciclista del Prat— havia de passar per l'Hospitalet; l'Ateneu de Cultura Popular havia previst una excursió familiar a la costa Brava per aquell diumenge 19, i també

FOTO 137: Botiga del Sr. Llopart, cap del PRR El Partit Republicà Radical i la Cambra de la Propietat foren els llocs que els revolucionaris assaltaren. Fotografia: Pérez de Rozas. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

aquest dia se celebrava el 23 aniversari del Foment Eulalienc i la festa major de Sant Josep, i a Collblanc-la Torrassa preparaven la festa major per als dies 24-26 de juliol. Tot fou estroncat la matinada d'aquell dia 19.

A dos quarts de set, la plaça de l'ajuntament era plena de gent i nombrosos grups de veïns comentaven el que s'acabava de saber. Els militars s'havien insurreccionat, la plaça d'Espanya estava ocupada militarment i a la matinada hi havia hagut enfrontaments. Després de l'experiència del 6 d'octubre de 1934, els militars rebels creien que podrien ràpidament controlar la situació, però en aquesta ocasió la participació popular fou decisiva. Sense ella, les forces de la Generalitat no haurien pogut dominar la insurrecció i la lleialtat de la guàrdia civil hauria estat més que dubtosa. Veïns de l'Hospitalet participaren directament en els fets de la matinada, sobretot de la CNT, el POUM i l'ERC, i intervingueren en els xocs de la Diagonal, el Paral·lel i les Drassanes.⁶ A la tarda del mateix dia, cremaren les esglésies de Santa Eulàlia de Mèrida, Provençana, Bellvitge i Sant Ramon. Són restes molt vives d'una concepció proletària que no podia

FOTO 138: Empresonats després dels fets d'octubre. El vaixell Uruguai fou utilitzat com a presó. Es pot veure, entre d'altres, Ramon Frontera i el grup de l'assalt a l'aeronàutica. Bernades, Vicenç. Estampes de l'Uruguai. Barcelona, 1935.

L'ESPILL

L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

Any I :: Número 1

30 de novembre de 1934

Preu: 15 cèntims

P Ò R T I C

PRESENTACIÓ

Seguint el costum establert, al posar-nos per primera vegada en contacte amb els nostres lectors, hem de dir-los que no volem ésser un més, ni tampoc volem emprar aquell conegut i vulgar tòpic de "Venim a omplir un buit".

No ens proposem, tampoc, fer l'estira i arronça com, per desgràcia, han fet altres periòdics d'aquesta població, els quals, malgrat les seves ideologies, no han pogut sostenir-se, potser, per aquest mateix motiu, per haver fet, durant la seva vida, l'estira i l'arronça polític.

Nosaltres volem que aquest periòdic, que avui neix, serveixi per a tots i per a tothom. Amb nosaltres hi cap tot aquell que senti anhels de posar-se amb contacte amb el públic per mitjà de la Premsa, exposant, ben lliurement, el seu parer i les seves ideologies, sense traves de cap mena, i és per això que ofrenem les nostres columnes a tot aquells que hi vulguin col·laborar.

La tasca que nosaltres volem i pensem realitzar, si comptem amb l'ajuda dels lectors i amics, és a profit de la nostra ciutat, mantes vegades escarnida i befada per cronistes poc escrupolosos i amb desitjos d'aconseguir un èxit de gal·ria. I aquesta tasca que avui ens imposen, és la de donar a conèixer les activitats culturals, es-

portives, científiques i polítiques —perquè no?— de la nostra població, barrejant-hi una mica d'humorisme sanitos i també una mica de literatura, ja que tenim la pretensió, —modèstia a part—, de què el nostre periòdic el llegiran, també, aquest bell estol de ponzelles hospitalenques que ens alegren els ulls quan recorrem els nostres carrers i places.

Hi haurà qui, molt probablement, ens tiollarà de quixots en voler portar a terme la nostra empresa. Què hi fa? Si el públic sap correspondre, com així ho esperem, als nostres esforços i la nostra bona voluntat, la resposta a aquests eterns descontents i sempiterns crítics de la labor dels altres, però que ells mai no fan res i el que és pitjor, no deixen fer als altres, serà el triomf abastat, serà l'anar avant, sempre avant d'aquest periòdic que avui neix i sent fervents anhels i desitjosos freturosos de fer-se gran i fort.

...A la Premsa tota, una salutació ben palesa i ferma del desig nostre de conèixer amb ella molts anys, i per a la d'aquesta ciutat, una encaixada d'amics en la lluita per l'ideal periodístic.

LA REDACCIÓ

En el pròxim número publicarem interessants treballs dels nostres col·laboradors Manuel Valldeperas i Jaume Soler.

Dues noves seccions aniran en el proper número. La una dedicada al "Cinema", i en l'altra, amb el títol de "Figures conegudes", hi desfilaran les més rellevants personalitats de la nostra població.

FOTO 139: L'Espill. Un dels molts periòdics de l'Hospitalet durant la II República, com Bandera, Llibertat, Fortitud, L'Esguard... Fou publicat fins a l'inici de la Guerra Civil.

L'Espill, núm 1 (30 novembre 1934).

AL'H (AH).

FOTO 140: Tarja postal. Noies de l'Hospitalet practicant esport. Durant els anys trenta es produí un veritable canvi cultural. Les dones aconseguiren un reconeixement en diversos camps, com l'esport o la política. Justa Goicoechea fou la primera regidora de l'Hospitalet, l'any 1934.

CEL'H.

FOTO 141: L'Espill. Església i rectoria de Santa Eulàlia. A l'inici de la Guerra Civil, i seguint la vella tradició incendiària i anticlerical, cremaren les esglésies de l'Hospitalet.

AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 602.

FOTO 142: Ideas. Editada a l'Hospitalet, era portaveu del moviment llibertari a la comarca del Baix Llobregat. Fou publicada de desembre del 36 fins a setembre del 37.

Idees, núm. 1 (29 desembre 1936).

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

admetre un poder sense cap legitimitat popular i que es repetia des del segle XIX quasi de forma tradicional.⁷

El 20 de juliol fou creat el Comitè de Milícies Antifeixistes (CMA), àmpliament dominat per la CNT. Des d'aquell moment es va fer evident l'existència d'un doble poder, el CMA i l'ajuntament, que van coexistir sota el domini del primer fins al 30 de setembre. L'estiu del 1936 pot ser definit, doncs, com el període revolucionari.

El 22 de juliol, la «Columna dels Aguiluchos» sortia en direcció a Saragossa; Ramon Frontera, batlle, i Josep Xena, cap del CMA, els van acomiadar. El dia 24, per decret de la Generalitat, eren cessats tots els regidors de la Lliga, per ser aliens al Front Popular, i s'inicià una depuració del personal municipal que afectà el 25 per cent de la plantilla.⁸ L'ajuntament no tingué cap altra prerogativa durant aquest període, ja que qui realment dominava la vida de la ciutat era el CMA. De fet, l'ajuntament estava del tot supeditat a les decisions del Comitè.

El mateix procés revolucionari possibilità la posta en pràctica, malgrat tots els condicionaments de la guerra, de les col·lectivitzacions, tant al camp com a la indústria, és a dir, en tots els sectors de l'activitat econòmica. Les contradiccions internes, la manca de primeres matèries i els enfrontaments polítics i sindicals condicionaren aquest procés, que a l'Hospitalet tingué una gran importància, especialment «L'Agrícola Col·lectiva» i les col·lectivitzacions de grans indústries tèxtils.⁹

En un primer moment, aquest procés revolucionari fou viscut com la creació d'una nova estructura econòmica i social, com un nou ordre. El 19 d'agost, l'ajuntament va aprovar la constitució del Comitè Local de l'Escola Nova Unificada, amb la

participació de la CNT i la UGT; aquesta fou també una de les experiències més interessants d'aquests anys, i tingué una gran importància a la ciutat. El dia 26 es creaven la Casa de la Maternitat a la finca de Can Serra i la Casa de Repòs a Can Buxeres. Moltes de les mesures que es prengueren al llarg d'aquest període van ser el resultat de la pròpia iniciativa popular, amb el suport de la CNT i la signatura del CMA. Així, es crearen els centres de proveïments, les cuines populars a tots els barris, com a la caserna de la Remunta o al cinema Joventut, o guarderies infantils en algunes indústries, com la Tecla Sala.

El 22 de setembre Ramon Frontera fou nomenat director general de Beneficència,¹⁰ i va deixar l'alcaldia de la ciutat. Va ésser substituït accidentalment per Miquel Romeu, també d'ERC. El 30 de setembre, i avançant-se al decret de la Generalitat del 9 d'octubre, fou reorganitzat l'ajuntament i s'hi integrà el Comitè de Milícies Antifeixistes. El nou consistori rebia el nom de Consell d'Economia i Defensa, i en fou nomenat president Francesc Martínez Alves, d'ERC. Del mateix grup eren els regidors Joan Rius (Cultura), Josep Daltell (Sanitat), Francesc Piulachs (Serveis públics). A la CNT pertanyien Josep Xena (Economia), Lluís Cano (Defensa), Josep Sánchez (Treball) i Dídac López (Agricultura), i com a membres de la UGT hi figuraven Antoni Vives (Obres Públiques), Víctor Muntané (Proveïments) i Antoni Carrió (Assistència Social). El decret de la Generalitat del 9 d'octubre introduïa en aquest repartiment algunes modificacions —12 regidors de la CNT, 9 d'UGT i 9 d'ERC—, si bé les principals responsabilitats es mantenien com a l'ajuntament anterior.

Si en el primer període (juliol-setembre) el Comitè, dominat per la CNT, dirigia de fet el procés revolucionari segons la seva concepció, quan les tasques es compartiren s'entrà en una crisi permanent, ja que les contradiccions sobre l'organització social i econòmica van ser cada cop més fortes. Els temes més debatuts van ser el salari únic, la municipalització de l'habitatge i, fonamentalment, la funció de les col·lectivitzacions. El PSUC, que aleshores s'estava constituint a l'Hospitalet (fins al novembre de 1937 no s'incorporà a l'ajuntament com a tal), no era aliè a aquest enfrontament. Els altercats es van fer cada cop més freqüents.

Però el xoc definitiu es produí a finals de desembre, quan la situació de manca de queviures començà a ser greu. S'havia iniciat ja l'arribada de refugiats, i la crisi de subsistències colpejava la població. Els esdeveniments de desembre de 1936 a l'Hospitalet es corresponen amb el que, a nivell general, coneixem com «els fets de maig». L'enfronta-

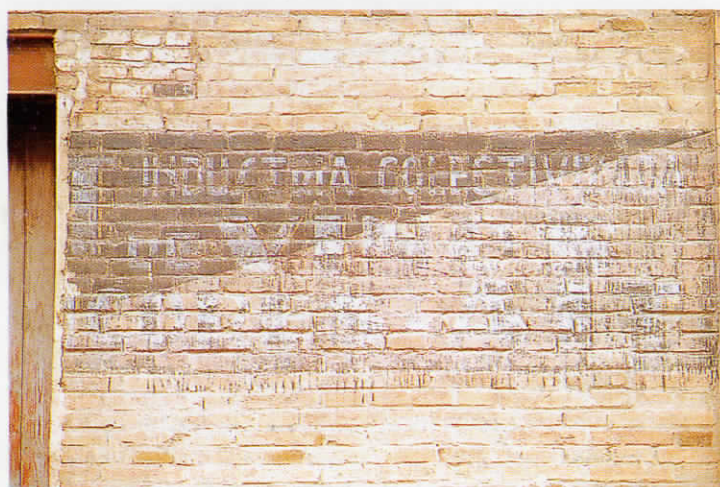

FOTO 143: Grafit de la Guerra Civil. Encara avui, a la plaça Pirineus, es pot llegir: Empresa col·lectivitzada CNT/FAI.

Fotografia: J. Camós.

CEL'H.

FOTO 144: Pessetes i cèntims. Monedes posades en circulació per «Alts Forns de Catalunya» que circulaven durant la guerra civil. CEL'H.

FOTO 145: Segells municipals emesos durant la Guerra Civil. CEL'H.

ment de maig del 1937 entre el PSUC i l'ERC i el POUM i la CNT va significar el final d'un model i la consegüent lluita pel control del poder. A molts pobles de Catalunya s'havien produït aquests enfrontaments ja al desembre.

El 25 de desembre foren assaltades les cooperatives de l'Hospitalet El Respeto Mútuo i L'Avenç, i es va encetar una crisi municipal que es resolgué amb la dimissió de tots els càrrecs dels regidors d'ERC i la UGT. La CNT justificà l'assalt afirmant que es tractava d'una requisa de gènere que faltava als centres de proveïments de la ciutat i que era un privilegi que els cooperativistes en poguessin gaudir. Es tractava, doncs, de l'enfrontament definitiu entre Col·lectivisme i Cooperativisme.

El 29 de desembre era constituït un nou ajuntament només amb representació de la CNT, i s'iniciava una etapa que duraria fins a principis de febrer de 1937. Josep Xena era el president del nou Consell d'Economia i Defensa. Les contradiccions internes continuaven manifestant-se; la CNT local pretenia encapçalar la direcció d'un procés anar-

cocol·lectivista en el mateix moment que alguns dels seus representants s'incorporaven al govern de la Generalitat. La publicació d'*Ideas*, portaveu del moviment llibertari de la comarca del Baix Llobregat, redactat quasi exclusivament des de l'Hospitalet, lluitava per mantenir la puresa d'aquest anarquisme i per acabar amb el desviacionisme de la direcció de la CNT que participava en el govern central i en el de la Generalitat.¹¹

Després d'unes negociacions entre Josep Tarra-dellas i Josep Xena, el 9 de febrer de 1937, en un ple municipal, Francesc Martínez i Alves retornava a l'alcaldia i, amb ell, els regidors d'ERC i UGT. A partir d'aquell moment, la CNT local va mantenir una actitud defensiva. El període revolucionari iniciat per la CNT arribava a la seva fi, i es posava en qüestió tot el que feia referència a les municipalitzacions, les col·lectivitzacions, les cuines populars i d'altres.

Les repercussions directes de la guerra eren cada cop més fortes; la por dels bombardeigs aeris —el primer fou el 27 d'abril de 1937— obligà a la construcció de refugis per tota la ciutat. Les dificultats econòmiques començaren a ser molt greus: racionament del pa, la llet, el sucre, i tancament de les cuines populars (la darrera fou la de Collblanc, que tancà el 20 d'agost de 1937). L'única alternativa fou conrear tots els solars urbans, però els problemes eren cada vegada més greus i l'arribada de refugiats i la mobilització de lleves eren constants.

El 25 d'abril, Roldán Cortada, membre del PSUC i secretari de la federació de treballadors municipals de Barcelona, fou assassinat a Molins de Rei; Lluís Cano, regidor de defensa de l'Hospitalet, fou acusat d'haver comès el crim. L'enterrament de Roldán Cortada el dia 28 va ser un acte massiu, amb una importantíssima participació popular. La tensió augmentà i la commemoració del primer de maig se suspengué. El dia 3 s'iniciaven els enfrontaments entre ERC-PSUC i CNT-POUM desencadenats per l'assalt a la Telefònica, controlada fins aleshores per la FAI; la lluita durà fins al dia 7, amb un balanç d'un miler de morts.

Els fets de maig a l'Hospitalet tingueren una dinàmica diferent. Només dos locals de la UGT foren ocupats per la CNT, però no hi hagué altres enfrontaments, ja que converses entre els dirigents dels dos blocs els evitaren.

A banda dels enfrontaments interns, la guerra era cada cop més present. El 14 de maig es va fer un homenatge a Antoni Blanc, aviador hospitalenc que es passà al front republicà i que morí en combat contra el feixisme.

El 25 de juliol la ciutat patí el bombardeig més greu de la guerra; les bombes caigueren a la Tor-

FOTO 146: Enderrocament de l'església l'agost de 1936, com a conseqüència dels fets de juliol del mateix any. Fons Emili Gomà.

rassa —carrers Montseny i Mas— i hi hagué una vintena de morts i uns quaranta ferits, que foren atesos a la clínica de la Creu Roja de Collblanc. El Socors Roig Internacional de l'Hospitalet aportà el material sanitari.

La guerra afectava cada cop més la vida local. A partir de juliol de 1937, se succeïren constants canvis de regidors a causa de les incorporacions al front; el mateix batlle, Francesc Martínez, fou substituït el 23 de desembre per Rafael Domingo i Recio. La composició de l'ajuntament des de novembre del 37 era aquesta: 9 regidors d'ERC, 9 de la CNT i 9 del PSUC. L'abril de 1938, Josep Xena i Josep Abella, els dos homes que més havien incidit en l'organització econòmica de la ciutat, també van partir cap al front. Des de l'abril de 1938, la Unió de Rabassaires va estar representada a l'ajuntament per tres regidors; aquesta era la mostra més evident de la regressió de l'Agrícola Col·lectiva. Uns dies després, Rafael Domingo, incorporat a files, fou substituït a l'alcaldia per Vicenç Fort i Sancho, també d'ERC.

Durant l'any 1938, la manca de queviures va ser cada cop més greu, amb enfrontaments entre les diverses col·lectivititzacions (pagesos, vaquers, mercats...), la qual cosa en provocà la desaparició. Mancaven els aliments bàsics, fins les patates estaven racionades; sovintejaven els robatoris de verdures als camps i la ciutat restava totalment a les fosques per evitar els atacs de l'aviació.

El març i l'abril de 1938 es van produir diversos bombardeigs que afectaren sobretot el barri de Santa Eulàlia. El 17 de novembre es declarà un incendi dantesc a la fàbrica Cosme Toda, que havia estat transformada en indústria de guerra. Les causes del sinistre no són gens clares.

Després de la batalla de l'Ebre s'havia iniciat l'ofensiva final sobre Catalunya. Les tropes nacionals van ocupar Tarragona el 15 de gener de 1939. L'última acta municipal de l'Hospitalet correspon al 18 de gener. El dia 26, els feixistes entraven a l'Hospitalet. Una diligència del llibre d'actes de la comissió de govern municipal ens evidencia el que va passar: «Con motivo de los hechos realiza-

FOTO 147: Inauguració de l'escola del barri de la Bomba. La immigració, durant el franquisme, tingué dimensions molt importants. El barraquisme de Can Pi o de la Bomba en són mostra; l'escola fou obra dels mateixos barraquistes. Donació: Pura Fernández.

dos en esta ciudad ante la proximidad de su liberación por las fuerzas Nacionales y durante la ocupación de la misma, no se han celebrado sesiones de la Comisión Permanente debido a la huida de los miembros que la componían. Hospitalet, 3 de febrero de 1939. Tercer año triunfal.»

El mateix dia 3 de febrer, va ser nomenada per l'Auditoria General del Ejército de Ocupación la Comisión Gestora Provisional, sota la presidència de l'alcalde-militar José W. Marín López, i foren nomenats com a regidors Enric Jonama Darnaculleta, Francesc Campreciós Melich, Antoni Barba Tubau, Josep Estany Pina i Gonçal Pons Forn. Els nous regidors van fer jurament tot inspirant-se en les normes de l'«Espanya Nacional».

LA POSTGUERRA, EL FRANQUISME (1939-1951)

Sense intenció de repetir altre cop el que ja s'ha dit sobre la demografia i l'economia del segle XX a l'Hospitalet, potser cal remarcar de nou, en iniciar l'apartat corresponent a la postguerra, algunes idees pel que fa a aquest període. Primer de tot, cal ressaltar que el primer franquisme, tot i trobar-se ubicat cronològicament entre dues onades immigratòries (la dels anys vint i la dels seixanta), va ser una etapa de continuat creixement demogràfic i no pas d'estancament. Aquest augment de població es va produir malgrat les negatives conseqüències de la guerra, que va comportar una mortalitat atípica (a l'Hospitalet, 600 morts als fronts), que delmà especialment la població jove en edat de reproducció. Tanmateix, la ciutat va continuar creixent i doblà la població entre 1939 i 1957. Tot i això, aquest creixement es va produir sense que es modifiqués de manera substancial la morfologia urbana, és a dir, es

tracta d'un creixement que acabà d'omplir els barris ja existents abans de la guerra, no en creà de nous. Així, s'acabaren d'ocupar el centre, Santa Eulàlia i Collblanc-la Torrassa, i aparegueren algunes zones de nova ubicació de població, però només com un avanç d'allò que es produiria amb l'onada immigratòria dels anys seixanta.

Pel que fa al procés econòmic, aquesta etapa sí que fou d'estancament. L'autarquia del règim franquista va comportar una política restrictiva per a les indústries, que tenien força dificultats per a proveir-se i tirar la feina endavant. La dràstica reducció en la importació de primeres matèries i les restriccions elèctriques van afectar molt la indústria tèxtil, que predominava aleshores a la ciutat.

Aquest petit recordatori del que s'ha explicat en els capítols de població i economia ens permet d'endinsar-nos en la dinàmica social i política d'aquest període, dominat aclaparadorament pel seu caràcter de postguerra, amb totes les implicacions que en deriven.

**Falange Española Tradicionalista
y de las J. O. N. S.**

◆ HOSPITALET DE LLOBREGAT ◆
Con autorización de la Comandancia Militar de la Plaza

BANDO

ESTA JEFATURA LOCAL DE F. E. T. Y DE LAS J. O. N. S. HACE SABER:

PRIMERO.—Quedan prohibidas toda clase de reuniones y conversaciones de carácter político o que traten sobre materias de interés general, así como el intervencionismo de los particulares en asuntos de terceras personas con el fin de captarse simpatías y agradecidos. La iniciativa en la dirección de los asuntos públicos compete única y exclusivamente a las Autoridades, debiendo limitarse los ciudadanos a cumplir y acatar con todo celo las disposiciones emanadas de aquellas, con lo cual darán una muestra de patriotismo.

SEGUNDO.—Queda prohibida la propagación de rumores de cualquiera especie así como la de afirmaciones o comentarios que puedan tener por resultado debilitar el prestigio de cualquiera Autoridad o Jerarquía, lo que sería considerado como un delito de difamación y tratado en consecuencia.

TERCERO.—Todos los ciudadanos tienen el deber de declarar ante las Autoridades todos los hechos delictivos de que tengan conocimiento y que hayan sido perpetrados durante la pasada dominación roja contra la Patria o contra personas o cosas, al mismo tiempo que los autores de dichos delitos y sus actividades. La persona que teniendo conocimiento de hechos como los expuestos, no los denunciara sería considerada como encubridora de los mismos adquiriendo una grave responsabilidad ante la Patria y ante la Justicia del Caudillo.

CUARTO.—El comportamiento del público ante el paso de desfiles o formaciones oficiales y en toda clase de actos públicos con representaciones Militares y del Movimiento será de perfecta disciplina y respeto saludando sin tibieza brazo en alto al paso de las Gloriosas Banderas y durante la ejecución de los himnos Nacional y del Movimiento. El mismo comportamiento observará en toda clase de espectáculos en el momento de ser presentada la efigie del Caudillo y ejecutarse el Himno Nacional.

Esta Jefatura Local espera del patriotismo y dignidad ciudadana de los vecinos de Hospitalet, que serán cumplidas exactamente las órdenes que anteceden evitando así, tener que imponer sanciones que serían cumplidas inexorablemente.

Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista.

¡Viva Franco!

HOSPITALET DIA 4 DE ABRIL DE 1939
AÑO DE LA VICTORIA

¡Arriba España!

El Jefe Local
Ramón Gajo Miró

FOTO 148: Repressió formal. L'abril de 1939, dos mesos després de l'entrada de les tropes franquistes i essent alcalde-gestor-militar J. W. Marín López, s'iniciava la legalització de la repressió a la ciutat.

AL'H (AH). Arxiu d'Imatges, 337.

Notes

1. Vegeu *Llibertat*, 20 febrer 1931 i 20 de juny 1931.
2. *Gaceta de Madrid*, 17.XII.1925.
3. Sobre Tomás Jiménez, vegeu l'article de MUNTANER P., *Tomás Jiménez Bernabé, un bastón de mando, una ciudad y una avenida*, publicat a *Hospitalet*, núm. 79, 1973.
4. Vegeu entrevista a Francesc Pedra, «*L'Avenç*», maig de 1983.
5. Es pot seguir el procés revolucionari de desembre del 1933 per mitjà de la premsa de Barcelona: *Las Noticias*, *La Humanitat*, *La Publicitat*, *El Día Gráfico*, en les quals hi ha constants referències.
6. Vegeu CAMÓS, J., «L'activitat econòmica a l'Hospitalet (1923-1946)», *L'Avenç*, maig 1983.
7. Vegeu UCELAY-DA CAL, *La Catalunya Populista*, Ed. La Magrana, 1982, p. 29.
8. Vegeu SANTACANA, Carles, «Poder local i canvi socioeconòmic (1936-1939)», *Identitats*, núm. 0, 1987.
9. Vegeu SANTACANA, Carles, «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat» dins *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat*. Barcelona C.E.B.LL. (D.A.), 1989, pp. 489-580, on estudia l'Agrícola col·lectiva i la indústria tèxtil Albert Germans, així com el nou ordre econòmic que s'impulsà.
10. També Carles Martí Feced passà a ocupar la sotsecretaria de la Conselleria de Finances. Ambdós tingueren una importància cabdal durant el període republicà. Ramon Frontera fou nomenat, el novembre, representant de la Generalitat per afers econòmics, i Carles Martí Feced, conseller de finances de la Generalitat.
11. Per les mateixes dates aparegué també a l'Hospitalet el setmanari *l'Amunt*, portaveu del PSUC local.
12. SOLÉ I SABATÉ, Josep M^a., *La Repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*. Edicions 62, Barcelona, 1985.
13. Com a mostra del que significa l'exili, és útil el llibre de memòries d'un militant hospitalenc d'ERC. MORAL I QUEROL, Ramon, *Diari d'un exiliat*. PAM, 1979.
14. AL'H, «Secretaria, 1939».
15. *Op. cit.*, pp. 312 a 315.
16. Les dades són extretes d'edictes publicats al Butlletí Oficial de la Província de Barcelona.
17. FORTUNY, Jaume, *Tornarem a morir*, Ed. Pòrtic, 1984.
18. Vegeu, ARDIT, M., SALES N., i BALCELLS A., *Catalunya sota el franquisme 1939-1975*, a *Història dels PP.CC.*, Edhasa, 1980.
19. Informe Secretaria CNS, 27.6.57. Arxiu de Cervera, lligall 3.498.
20. Arxiu de Cervera, lligall 3.498.
21. Vegeu NAVARRO, Ferran, «Els plans de l'Hospitalet», *Quaderns d'Estudi*, núm. 8, novembre 1988.
22. Informe Secretariat CNS, 27.4.57, Arxiu de Cervera, lligall, núm. 3.498.
23. Enregistrament Josep Morera, p. ex.
24. Enregistrament Jaume Josa.
25. CNS (Cervera).
26. CNS (Cervera).
27. Vegeu FANÉS, Fèlix, *La vaga de tramvies de 1951*, Laia, Barcelona, 1957.
28. Informe CNS 27.1.57, Arxiu de Cervera, lligall 3.498.
29. Informe CNS 9.4.58, Arxiu de Cervera, lligall 3.498.
30. *L'Estaca*, núm.13, juliol 1978.
31. BOTEY, J., «Visió de l'Església des de la cultura de carer», *Quaderns de Pastoral*, 1987.
32. «Aspectes socioculturals de l'Hospitalet», *Quaderns d'Estudi*, núm. 4.
33. VILAR, S., «Protagonistas de la España democrática. La oposición a la dictadura. 1939-1969», Éditions Sociales, París, 1968.
34. VILA, J., «La premsa a l'Hospitalet 1955-1980», *Quaderns d'Estudi*, núm. 4.
35. VILLAGRASA, E., «Hospitalet, una ciudad en marcha».
36. *Reflexions i propostes per a una política d'ordenació i protecció de l'agricultura al Baix Llobregat*, Unió de Pagesos, octubre de 1980, i RIBAS, Francesc, «L'agricultura a l'Hospitalet i la seva connotació amb el Baix Llobregat», *Quaderns d'Estudi*, núm. 3, octubre de 1987.
37. Vegeu MOLINERO, C. i YSAS, P., *L'oposició antifeixista a Catalunya 1939-1950*, La Magrana.
38. Enregistrament Felipe Gómez i Mercè Olivares, abril de 1989.
39. *Boletín de Información Municipal* núm. 68, 4t. trimestre.
40. «Fent camí», núm. 1, 24.7.76, Portaveu de la Marxa.
41. Vegeu fulls volants de l'ADH.
42. Vegeu *L'Estaca*, núm. 13, 6 al 12.7.78, article de GÓMEZ, Conxita, «Jaume Valls bueno como el pan, duro como la piedra».
43. Arxiu de Cervera. Lligall 3489. Conflictes col·lectius.
44. Revista *Arreu*, núm. 35, 21.11.76, p. 14.
45. Entrevista Paco Pareja, maig de 1987.
46. Entrevista Paco Giménez, exsecretari General USO-Catalunya, maig 1989.
47. Composició secretariat:
Secretari General: Jaume Valls; Secretari d'Organització: Santiago Díaz; Secretari de Finances: Dositeo Talavera, Secretària de Formació: Mercè Romans; Secretari de Tècnics i Professionals: Jordi Guillot; Vocals: Vicenç Ventura, Pep Ribas, Antonio Ruiz, Josep Ferrero.
48. Actes, Arxiu Unió Local CCOO de l'Hospitalet.
49. Entrevista, maig 1989.
50. *L'Estaca*, núm. 8, 1 al 7/7/78, pàg. 14.
51. ROSSELLÓ, X., «La Mobilitat obligada a l'Hospitalet segons el padró de 1981», *Quaderns d'Estudi*, núm. 1, març 1987.
52. COMPANY, E., «Ayuntamiento: mandan los de siempre», *L'Estaca*, núm. 1, p. 13, 19 d'abril de 1978.